

Változatok Közép-Európára

Ízelítő a *Közép-európai olvasókönyvből*

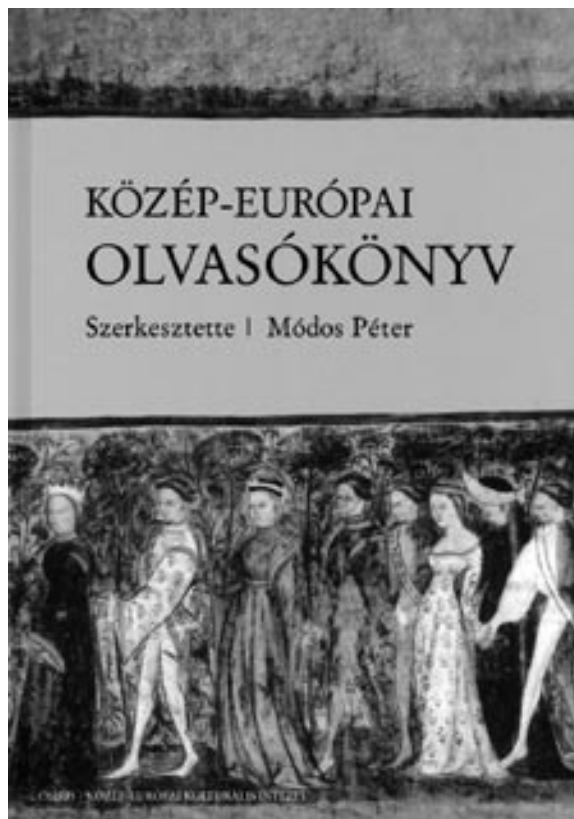
A *Közép-európai olvasókönyv* azokból a hazai és külföldi esszékből és tanulmányokból ad közre válogatást, amelyek Közép-Európával mint régióval foglalkoznak. Ezt a régiót Európa „köztes” részének is nevezték korábban, arra utalva, hogy két nagy birodalom, akkor éppen a német és az orosz közti területekről van szó. A térség olyan érdekszférának számított, amelyen a történelmi erőviszonyok éppen elfogadott mértéke szerint osztoztak a nagyok; az e térségben élőknek ritkán adatott meg, hogy sorsukról önállóan döntsenek. Ezen a területen sok, nem túl nagy létszámú kulturális közösség élt-él együtt, összekeveredve. A Monarchia sajátos gyűjtőmedencéje volt ezeknek a több-kevesebb főt számláló közösségeknek, s a maga merev rendszerével megszabta az itt élők életlehetőségeit. Az egyéni és a közösséget egyaránt. Az első, majd a második világháború utáni békediktátumok új rendet és rendszert erőltettek erre a térségre. 1989–90 előtt, a kétpólusú világrendszer bukását megelőzően aztán nagyszerű értelmiségi esszék nyomán kibontakozott egy újfajta Közép-Európa víziója is – az egyesített Közép-Európáé. Nyilvánvalóvá vált, hogy a térség értelmiségét – nemzeti hovatartozástól függetlenül – erős tradicionális kapcsolatok, értékvalasztás-beli hasonlóságok rokonítják egymással.

Ez a Közép-Európa-eszmény segített lebontani a kétpólusú világot, segített kiszabadítani Közép-Európa keleti részét a Szovjetunió befolyása alól, és az akkori lelkesült pillanatok mintha indíttatást adtak volna egy új Közép-Európa felépítéséhez is. Ez a közös Közép-Európa azonban mégsem valósult meg, noha az együttműködési szándék máig létezik.

Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy egy-egy eszme mikor, hol, milyen formában bukkan fel újra, s az sem, kinek a tollából. Friedrich Naumann, Oskar Halecki és mások Közép-Európa-elképzelése sokféle variációban született újjá. Először történészek, aztán írók nagyszerű esszéiben. A történészek mun-

Megjelet az Osiris és a Közép-európai Kulturális Intézet kiadásában Módos Péter itt közölt előszavával.

(A könyv második kiadásában Tischler János is fel lesz tüntetve szerkesztőként.)

kái közül itt csak megemlítem Szücs Jenő alapvető tanulmányát *Európa három történelmi régiójáról* (ez a terjedelmes mű, mivel az utóbbi időben többször is megjelent, nem került be a válogatásba). Ám helyet kapott a könyvben néhány olyan írás, amely a megnevezés problematikáján keresztül foglalkozik e térség sajátosságaival. Európának ezt a részét köztes, közép, kelet-közép avagy közép-kelet jelzőkkel illették – és ez 1989 előtt nem csak szaktudományi okok miatt számított alapkérdésnek. Gondolatok, indítékok, célok és okok sokaságát mozdította, sorolta, csoportosította egy-egy műben egy bizonyos jelző vagy a jelzők sorrendje. E szakművek többségét a mi olvasókönyvünk elsősorban lábjegyzetekben említi.

Összeállításunk első része a Közép-Európa-eszme reneszánszának korszakát idézi fel, sajnos Milan

Kundera alapvető esszéje, *Az elrabolt Nyugat, avagy Közép-Európa tragédiája* nélkül. (E hiánynak nem terjedelmi, hanem szerzői jogi akadályai voltak.)

„Abból indulok ki, hogy az, amit Közép-Európának neveznek, létezik” – írta Czesław Miłosz 1989-ben. Ez a megállapítás keletkezése és megjelenése idején egyszerre volt drámai és forradalmi. 1989-től aztán sok ehhez hasonlóan forradalmi és drámai megállapítás született e térség értelmiséginek tollából, s talán nem függetlenül az írástudók gondolataitól (és olykor egyéb tevékenységétől) forradalmi és drámai események következtek be – az eredményt tekintve bizonyosan. Az itt közreadott eszmék terjedésével egy időben ugyanis az addig kettéosztott Európa és főleg Közép-Európa egymástól elválasztott részei közül eltűntek a valóságos (szögesdrót) akadályok, ahogyan eltűntek a jogi, szellemi akadályok is (az útlevelekényszer és utazási tilalom), és egymásra talált a két rész (elsősorban humán) értelmisége.

A közép-európai esszék akkoriban nem pusztán vallomások és elemzések voltak egy földrajzi, történelmi, kulturális régióról, hanem röpiratok, mozgósító erejű politikai állásfoglalások – a második világháború után kialakult világrendszer ellen. És akkoriban úgy látszott, megszülethet az „elképzelt Közép-Európa”. (Ezzel a címmel adta közre Erhard Busek esszéit 1993-ban az Európai Utas az Osiris-Századvég Kiadóval együttműködésben.)

Kötetünk első részének írásait, a gondolat reneszánszát úgy válogattuk össze, hogy reprezentálják a térség nemzeti kultúráit is. A művek az elképzelt Közép-Európát a lengyel, a magyar, a szerb, az osztrák vagy más kultúra nézőpontjából láttatják. Hadd tegyem hozzá, hogy ezen esszék írói (ugyanúgy, mint Kundera) nemcsak Közép-Európa keleti részének gyakorlatát és valóságát ismerték, de a másik oldalát is. Valószínű, hogy az akkor általuk elképzelt Közép-Európa eszméjében benne van a Nyugat kritikája is.

Az 1990-es évek elején természetesen még nem volt kellő távlatunk, hogy mindezt meg is lássuk. A térségünkben lezajló átalakulási folyamat történelmi léptékben mérve ugyan rendkívül gyors volt, de mégiscsak évekig tartott, s minden országban másképp zajlott le. Az elképzelt Közép-Európa megalakításáért végzett nemzetközi munka, egy újfajta berendezkedés kiépítése az értelmiségiek által vezetett, egymást kölcsönösen segítő, egymást erősítő közös folyamat volt. Nem lehetett kimaradni belőle.

Természetesen ismertük azokat az akadályokat is, amelyeket a történelmi előzmények gördítettek a lehetséges együttműködés útjába. Így fogalmaztunk

az 1989–90-es *Európai Utas* felhívásban: „Még mielőtt a régi ellentétek újra megoszthatnák térségünket, sőt éppen az ilyen tendenciák újjáéledése ellen (...) társul hívunk minden olyan közép-európai értelmiségit, aki fontosnak érzi a közvetítést a közép-európai térség nemzeti és nemzetiségi kisebbségei között; az együttműködést a jelen perspektivikus meghatározottsága és a közös történelmi hagyományok alapján; és a térségben élő kisebbségek jogainak védelmét.”

Olyan tanulmányokat is beválogatunk összeállításunkba, amelyek a felhívásunkban megfogalmazott problémákat részletesen, szakszerűen és a jövőbe tekintve elemezték akkor, a '90-es évek elején.

Ám Közép-Európát a viharos átalakulás folyamatának lezárulása után már (természetesen) választott politikusok rendezték be, a honi realitásokhoz, az országok adott lehetőségeihez igazodva. Jól vagy rosszul – ezt az utódok döntenek el. Mindenesetre az értelmiségi álmok nélkül.

Ma 2005-ben, negyed évszázaddal a Közép-Európa reneszánszát meghirdető gondolat elterjedése után, Közép-Európa törzsterületeit az Európai Unió határain belül találjuk. A „köztes rész” mintha továbbtolódott volna Délkelet-Európa irányába.

Ebben a könyvben azonban nemcsak az elképzelt Közép-Európa eszméjét igenlő, hanem az azokat oponáló vélemények is helyet kaptak. És megszólalnak benne olyan szerzők is, akik az eltelt idő alatt felülvizsgálták vagy átalakították a korábbi elképzeléseket. Így érezzük teljesnek a *Közép-európai olvasókönyvet*, amely, reméljük, szakemberek és laikusok számára egyaránt jó és hasznos olvasmány lesz.

A kérdés az, hogy most, amikor már nem létezik a nagy, közös ellenség – feltámad-e Közép-Európa víziója. Az unión belül Közép-Európa akár védjegy is lehetne. Kis országok, kis kultúrák összefogó közös többszöröse. A nagy közösségen belüli kisebb kulturális közösség, amelynek különlegességét éppen mozaikszerű rajzolata adná. Amelyben a nemzeti fogalmához társul a régiós, a közép-európai fogalma is. Ez jelentené a köztes állapot igazi, ha úgy tetszik, történelmi meghaladását.

Vajon tudunk-e élni ezekkel a lehetőségekkel, és hogyan? Ez már egy újabb összeállítás témája lehet. ■

KONRÁD GYÖRGY

Van-e még álm Közép-Európáról?

Van. Kell hozzá némi műveltség, történelmi belátás és filozófiai elfogulatlan-ság. A tömegkultúrák nacionalisak. A közép-európai álm nem tömegkulturális jelenség, inkább romantikus és szubverzív.

Közép-Európának már a fogalma is átíveli és kétségbe vonja a tömbhatárokat. Van keleti és

van nyugati Közép-Európa, amelynek összetartozása mélyebb, elválasztottsága felületibb történelmi jelenség. Közép-Európa mint feladat továbbra is fennáll, ezeréves feladatok nem szoktak nyomtalanul elenyészni.

Hogyan tanulnak meg tisztességesen együtt élni az egymással összekeveredve élő népek? Adva van a sokféleség; ha valóságstiszteleők vagyunk, akkor tiszteljük ezt a sokféleségünket. A közép-európai kultúrában kinyújtóznunk természetes bővülési kör.

Minél jobban ismerjük egymást, szomszédainkat, annál inkább vagyunk közép-európaiak; nem annyira a születés, mint inkább a tanulás révén. Aki nem akarja megismerni szomszédait, az kulturálisan elgyengül. Mi többnyire messzire mentünk tanulni, figyelmünkkel átugrottuk egymást, mert elhittük, hogy fejletlenek vagyunk. Úgy éreztük, aki olyan, mint mi vagyunk, az nem lehet érdekes. Minél inkább megszabadulunk a kisebbségtudatunktól, annál inkább rácsodálkozhatunk egymásra. Ma még egy kissé szégyelljük egymást, mint a szegény rokonok. Amíg föl nem fedezzük egymást, provinciálisok maradunk.

Többé-kevésbé valamennyien közép-európai vérkeveredések leágazásai vagyunk. Azokban a pillanatokban voltunk erősek, amikor szövetkeztünk, és tanulni mentünk egymáshoz. Közép-európai mivoltunkat a kultúránkban rejlő életstratégiák hasonlóságai és különbségei írják körül.
(...)

Közép-európainak lenni annyit jelent, hogy megneveljük, féken tartjuk nacionalizmusunkat, nemzeti egoizmusunkat, amely éppúgy nem tud nem lenni, ahogy a személyes egoizmus is lényünk elidegenít-

hetetlen, de civilizálható része. Kell, hogy legyenek egymással elvi és jogi megállapodásaink, csak ezáltal tudnak a mi nacionalizmusaink mindinkább euronacionalizmusokká okosodni.

(...)

Közép-európai stratégia? A megértés stratégiája. Minél jobban észrevesszük, hogy tulajdonképpen milyen érdekesek ezek a közép-európai szomszédok, annál érdekesebbek leszünk mi magunk is. Közép-Európa annyiban lesz, amennyiben kérdés lesz önmagának. Vonzódó érdeklődés a Duna-medence népeinek sokféle boldogulása és boldogtalansága iránt. Ki hogy egyensúlyozik Kelet és Nyugat között. A közép-európai irodalom: kelet–nyugati vagy nyugat–keleti irodalom. Bennünk van az a keleti, amit elemzünk. Bennünk van az a nyugati, aki elemez. Keleti felünkkel csúfoljuk a nyugati felünket és természetesen megfordítva.

(...)

Kelet-Európa és Nyugat-Európa geopolitikai realitásával szemben Közép-Európa csak úgy létezik, mint egy kultúrpolitikai ellenhipotézis. Mivelhogy Közép-Európa de facto nincsen, ezért a közép-európai nézőpont blokktranszcendes. Közép-európai lenni nem állampolgárságot jelent, hanem világnézetet.

Közép-európainak lenni arányérzékletet jelent az ellentétek ütközésének kezelésében, esztétikai érzékenységet a bonyolult és a szemléletmódok többnyelvűségét. Megérteni a halálos ellenségeket, ez a megértés stratégiája.

In: Konrad György: *Európa köldökén*. Magvető, Budapest, 1990.

CZESŁAW MIŁOSZ

A mi Európánk

Abból indulok ki, hogy az, amit Közép-Európának neveznek, létezik. Teszem ezt annak ellenére, hogy létezését sokan kétségbe vonják, a Kelet-Európa terminushoz makacsul ragaszkodó politikusokon és újságírókon kezdve egészen Joszif Brodskij barátomig, aki szívesebben tartja fenn e jelenség számára a Nyugat-Ázsia elnevezést.

Úgy tűnik tehát, hogy Közép-Európa a XX. század e szakaszában csak néhány közép-európai értelmiségi

gondolkodásában létezik. E soknyelvű, sok népet magába olvasztó térség múltja mégis közös, és nagyon határozottan jelenik meg városai architektúrájában, egyetemei hagyományaiban és az irodalmi alkotásokban. Csak látszólag mond ellent e sokféleségnek, hogy Közép-Európa a jelenben is magán viseli az egységesség vonásait. Cseh vagy lengyel, magyar vagy észt, litván vagy szerbhorvát nyelven írt műveket olvasva felfedezni vélek bennük egy sajátos hangnemet s egyfajta sajátos érzékenységet, amit hiába keresnénk akár a nyugat-európai, akár az amerikai vagy az orosz irodalomban. (...)

Közép-Európa nem földrajzi fogalom. Nehéz meghúzni határvonalait, jóllehet ha utcáit járjuk, makacs létezését aligha vonhatjuk kétségbe. Közép-Európa lakóinak érzésvilága és gondolatai – akár az én barokkos hangulatú Vilnámban, vagy a másképpen barokk Prágában, de a középkort s reneszánszt idéző Dubrovnikban is – elegendőnek látszanak azoknak a szellemi vonalaknak a megrajzolásához, amelyek tartósabbnak bizonyultak az államhatároknál.

A közép-európai irodalmak legszembeűnőbb sajátossága a történelem állandó jelenléte. A történelem jelenlétének tudata nemcsak a kifejezetten történelmi tárgyú művekben figyelhető meg, hanem a szerelmes versekben és a szerelmes történeteket elmesélő regényekben is. Ezeknek a műveknek narrátorai és szereplői másképpen modellált időben élnek, mint a nyugat-európaiak. (...)

Előre hallom a szemrehányást, hogy mindenki, aki Közép-Európáról beszél, óhatatlanul is a *Mitteleuropa* kísértetét támasztja fel, mivel ennek a területnek mindenképpen német vagy orosz befolyás alatt kell állnia. Válaszom az, hogy ha ennek mindörökre így kell lennie, akkor Ribbentrop és Molotov, mikor ezt a területet az 1939-es szerződésben felosztotta, valóban marandó művet alkotott. Be kell azonban ismerni, hogy az én Európám nemcsak az idegen hatalom ellen forduló, de az egymás ellen irányuló nacionalista indulatok vidéke is. Ezért aztán könnyű szívvel le lehet róla mondani: minthogy bármikor villongások fészkévé válhat, jobb, ha legalább egyvalaki őrködik felette. Ha nem lenne a szovjet uralom – hangzik az érvelés –, az itt élő népek már rég egymás torkának ugrottak volna. Gondoljunk csak a magyar–román, szlovák–magyar, lengyel–ukrán vagy lengyel–litván ellentétekre! Persze a gyarmati status quo védelmezőinek ez az okoskodása nem igazán meggyőző, s ha megemlítem, csak azért te-

szem, mert egy nemzeti közösséghez tartozó értelmiségi számára meghatározó jelentőségű az adott közösség által reá gyakorolt nyomás. A hagyomány parancsa szerint az írónak népe vezérének, nevelőjének, védelmezőjének, sárkányölő Szent Györgynek kell lennie. Tiltakozhat ugyan, hogy túlhaladottnak találja a romantikus nacionalizmust, de akkor épp ellenkezése folytán kerül sajátos kapcsolatba a vele egy nyelvet beszélőkkel, a történelmi képzeletét ez a kapocs határozza meg. Itt azonban olyan kérdésekhez érkeztem, melyek összetettségük miatt túlnőnek előadásom keretein. Ám okkal hiszem, hogy a referátumom tárgyát képező országok legállhatatosabb elméi sikerrel állnak ellen a nemzeti sovinizmus reájuk nehezedő nyomásának, s olyan erőt képviselnek, amely eredményesen munkálkodhat Közép-Európa egyesítéséért. Mindenesetre valamennyien átérzik a közép-európai sors közösségét, s ismerik azokat a vonásokat, melyek őket hatalmas keleti és nyugati szomszédaiktól megkülönböztetik.

A sértett nemzeti büszkeség gyakran szül illúziókat és önsajnálatot, s nem egyszer különböző mítoszok táplálójává válhat. Ezeket figyelve e „rosszabb” Európa lakója megtanulja a világot ironikusan szemlélni. Már önmagában az a tény, hogy valaki lengyel, cseh vagy magyar, okot adhat az iróniára, s befolyásolja viszonyát az élethez. Az ezópusi rabszolgának urával folytatott játékát megismétlő Švejk, a derék katona alakja ezáltal marandó jelentést kap. Az irónia táplálkozhat a már önmagában is a józan ész megcsúfolását jelentő nemzetközi helyzetből is.

Kertész Noémi fordítása

In: Kell-e nekünk Közép-Európa. *Századvég*, különszám, Budapest, 1989.

EUGÈNE IONESCO

A Monarchia – egy közép-európai konföderáció előfutára?

Román származású lévén – néhány társammal együtt – mindig úgy gondoltam, hogy az a véres felosztás, amely Erdélyt, Romániát és Magyarországot évszázadokon át elkülönítette egymástól, lehetett a kiindulópontja a Monarchia katasztrófába torkolló konfliktusának és végül szétesésének. Igaz, hogy más országok is kereszttülnentek hasonló traumákon, azonban a Románia, Erdély és Magyarország közötti bűnös meg nem értés lehetett az egyik fő oka a pluralista konföderáció összeomlásának. Személy szerint

remélem, hogy megérem az első román–magyar föderációt. Hogy mikor kerülhet erre sor? Talán majd eljön a napja, még akkor is, ha pillanatnyilag ez csak álom!

Boross Anna fordítása

Megjelent a *Cross Currents* 4. (1985) számában *The Austro-Hungarian Empire – Forerunner of a Central European Confederation?* címmel.

CLAUDIO MAGRIS

Közép-Európa – egy fogalom igézete

Általánosságban azt mondhatnánk, hogy a „Közép-Európa” kifejezés egészen eltérő jelentéseket kap aszerint, hogy történelmi-politikai vagy irodalmi szempontból vonják-e vizsgálat alá; fantasztikus konnotációinak mozgósító ereje – nem is ritkán –, mintha ellentétben állna a szó történelmi genezisével.

A szó költői-fantasztikus sugallata az utóbbi években, különösen Olaszországban, minden bizonnyal elfojtotta a történelmi-politikai jelentését; sőt azt mondhatnánk, hogy a Közép-Európa iránt kigyúlt érdeklődés és lelkesülés jórészt e fogalom meghatározatlanságának, mitikus visszhangjának köszönhető.

(...)

Amikor jóval a második világháború után újra fölizzik Közép-Európa körül a vita, a fogalom e német „töltését” teljes mértékben ignorálják. Háttérbe szorul a politikai diszkusszió, az érdeklődés azok felé az irodalmi vagy tágabb értelemben kulturális implikációk felé fordul, melyek, úgy látszik, az ellenkezőjét képviselik annak, amit a közép-európai történelem az elmúlt évszázadokban létrehozott, megrontva mindazt, ami a közép-európai kultúra lehetett volna, sőt lett is, minden történelmi torzulás és minden önkényuralom ellenére.

(...)

A harmonikus teljességről álmódva Közép-Európa kollektív képzelete minden tragikus fejlemény ellenére hagyta magát tévútra vinni. Mégis, ezt a kultúrát épp nosztalgikus szenvedélye rákényszeríthette a valóság széthullásának leleplezésére. A mostani évek nagy lelkesedése nem a rendezett világ képé-

nek szól, hanem annak az erőnek, amely ezt a világot képessé tette, hogy leleplezze saját ürességét és rendetlenségét. Innen nézve Ausztria, sőt egész Közép-Európa elveszti a Stefan Zweig-i szent „tegnapi világ” státusát, hogy Karl Kraustól elnyerje „a világvége kísérleti állomásának” címét. Olyan kultúrának látjuk, különösen itt, Olaszországban, amely kieszezi magának a „párhuzamos akciót”. A párhuzamos akció, mint ismeretes, abból áll, hogy egy bizottság keres valami központi eszmét, amely a birodalom mintájára egyetemes alapot adna az osztrák és az egész nyugati kultúrának – egy eszmét, amelyet nem találnak. Amint a kultúra megpróbálja felkutatni legelső elveit, az alapértékeket, melyeken nyugszik, meg kell állapítania, hogy ilyenek nincsenek.

Mesterházi Miklós fordítása

Megjelent a *Lettre International* 1989. évi tavaszi számában „Mitteleuropa. Realität und Mythos – Fascination des Begriffs” címmel.

DANILO KIŠ

Változatok közép-európai témákra

1.

Mivel nincsenek világosan megvont határai és nincs középpontja, avagy éppenséggel több középpontja is van, „Közép-Európa” manapság mindinkább Anatole France második könyvének ama Sárkányára hasonlít, amelyhez a szimbolizmust szokták hasonlítani: sohan látták, de senki sem tudta megmondani, hogy néz ki.

2.

Közép-Európáról mint egységes politikai-földrajzi vagy kulturális jelenségről ma nem lehet kockázat nélkül beszélni. Noha egyetérthetünk Jacques Morraine állításával, hogy Európa „*un concept sans frontières*,” ebből a képletből a tények kényszerítő ereje folytán kénytelenek vagyunk különválasztani, Ausztria kivételével, az európai kontinensnek azt a részét, amely Mitteleuropa néven egykor szervesen hozzája tartozott. Bruno Bauer tézisééről pedig – Morraine erre is hivatkozik –, amely szerint Európa „*une communauté de destins*,” egy

Gemeinschaft, attól tartok, Jalta és Helsinki után már csak múlt vagy régmúlt időben beszélhetünk.

(...)

7.

Egy magyar komparatista (Vajda György Mihály) ebben az Európa utáni nosztalgiában a „virtuális Európába” való legitim betagozódás igényét ismerte fel, a vágyat, „hogy befogadjon minket vagy magunk fogadjuk be a virtuális Európát, amely mindig is konokul elutasította, hogy tudomásul vegye nyelvünknek, kultúránknak, irodalmunknak még a létezését is”. S ez természetesen többé-kevésbé valamennyi nemzetre és nyelvre vonatkozik ebben az enklávében, amelyet Közép-Európának neveznek.

8.

Úgyszintén a közép-európai komplexum tagadása, például a Krležái sem más, mint önnön legitimitásunk és identitásunk keresése egy „virtuális Európán” belül, ahol a Mitteleuropa fogalmához nem tapadna a vidékesség, az ázsiai sztyepp vagy a bécsi szecesszió melléköngéje: „Ha Rilke franciául ír, az irodalomtörténészek valahol A. Samain és Francis Jammes között helyezték volna el.” Krleža ezzel a kulturológiai erővonalak dominanciáját hangsúlyozza, s bár azt vallja, hogy „az irodalmat nem lehet elszigetelni mint valami idealisztikus állandót a megfelelő társadalmi és politikai földrajzi bázistól”, az *irodalmi* jelenségeket mégis elsősorban az irodalmi történések mágneses terébe helyezi: „Rilke a tipikusan francia szimbolizmus végnapjaiban közelebb áll Supervielle-hez, mint a kor bármelyik osztrák költőjéhez.” Ezzel ellentétben Ady, noha kifejezésmódja alapján az „*École de Paris*”-hoz tartozik, Krleža szerint a XVI. századi magyar költészethez áll közelebb, és jobban kötődik a népköltészethez (kuruc dalok), „mint bármely Közép-Európa-fogalomhoz”.

(...)

17.

„Közép-Európa” kulturológiai szempontból legfeljebb már csak hivatkozás a közös európai családfára, melynek keleti leágazásai ugyanannak a gyökérnek a hajtásai, s a középkor, a vallás (a vallások), a reneszánsz, a barokk egyazon nedveiből táplálkoznak; „Közép-Európa” fogalma jelölheti továbbá azt a legitim kívánságot is, hogy ez a közös örökség elismertessék, tekintet nélkül a különbségekre vagy *éppenséggel miattuk*. Mert ezek a különbségek teszik sajátossá, ezek kölcsönöznek neki külön identitást az egyetemes *európai* entitás keretében.

(...)

33.

Mivel már maga az a tudat, hogy részei vagyunk egy közép-európai kultúrának, végső soron disszidensség, a közép-európainak nevezett vagy magát annak valló író, legtöbbször száműzetésben él (Miłosz, Kundera, Skvorecký), vagy félre van állítva és szamizdatokban jelenik meg (Konrád), vagy pedig börtönben van (Havel). A zsidó, aki hovartartozását bizonygatja, egyszerre csak ráébred, hogy a félreértés önnön tartózkodásából és a tágabb, demokratikusabb európai horizontok utáni ösztönös vágyakozásából ered – pontosan abból, amivel vádolták. Ennek a felismerésnek a következménye száműzetés lesz. Vagy a börtön.

(...)

38.

Ha azt mondom, hogy a *formatudat* a közép-európai költésű írók egyik közös tulajdonsága, a formáé, melynek révén szeretnének értelmet adni az életnek és a metafizikai rejtélyeknek, a formáé, amelyen a *választás lehetősége* értendő, a formáé, amely nem más, mint kísérlet ama szilárd archimedesi pont megjelölésére a bennünket körülvevő káoszban, a formáé, amely a barbár ziláltság és az ösztönök irracionális önkényének ellentéte, attól tartok, hogy ezzel talán csak a magam intellektuális és írói rögeszméit általánosítottam.

(1989)

Borbély János fordítása

In: Danilo Kiš: *Kételyek kora*. Forum–Kalligram, Újvidék–Pozsony, 1994.

ERHARD BUSEK

Bécs és Közép-Európa

Az a komoly kérdés vetődik fel, hogy kellően fel van-e Bécs készülve Közép-Európa feladatára. Hogy feladatnak érzi-e egyáltalán Közép-Európát? Ez a feltevés nem saját magunk kárhóztatására irányul, hanem a józan állapotfelmérésre, amely minden tudatkialakítás előfeltétele.

Eleinte bizonyosan az öntetszelgő elégedettség érzése fog eltölteni minket, hiszen olyan sok minden van még meg ebből a Közép-Európából.

(folytatás a 42. oldalon)

Ein Mitteleuropa-Fest

»Europai Utas« brachte Busek-Buch heraus und die intellektuelle Elite an einen Tisch

Was woanders und mit anderen Beteiligten eine normale Buchpräsentation gewesen wäre, wurde am 8. Dezember in Budapest zu einem Fest für Mitteleuropa und Erhard Busek: Die führende Kulturzeitschrift Ungarns »Europai Utas« («Der Europäische Reisende») präsentierte im Ungarischen Schriftstellerverband ein Buch mit den ungarischen Übersetzungen der Gedanken, die der nunmehrigen österreichischen Vizekanzler in Artikeln, Essays und Reden in den letzten eineinhalb Jahrzehnten dargelegt hat. »Europai Utas« rief und die intellektuelle und politische Elite Ungarns kam. Und alle, von Staatspräsident Arpad Göncz bis zum Präsidenten des Internationalen PEN-Clubs, György Konrad, würdigten die Verdienste Buseks für Mitteleuropa: Schon lange vor 1989 sei er der nahezu einzige westliche Gesprächspartner gewesen, der die demokratischen Kräfte in Ost-Mitteleuropa ermutigt habe.

Erhard Busek dankte (ganz oben) den Initiatoren des Buches, allen voran »Utas«-Chefredakteur Peter Modos (oben links), freute sich über »seine« Neuerscheinung (oben) und kam dem Autogrammwunsch (unten) von Präsident Göncz (oben rechts bei seiner Rede) gerne nach.

Die Presse
Unabhängige Tageszeitung für Österreich

Az osztrák sajtóvisszhangokból

Az elképzelt Közép-Európa című Busek-könyv budapesti bemutatója 1992-ben. Az illusztrációkat az *Európai Utas* 10. számából vettük.

(folytatás a 40. oldalról)

De ha közelebről érdeklődünk, és az igazi állapotokkal is tisztában vagyunk, akkor ismerjük fel, hogy a Közép-Európára való alkalmasságunkról inkább hiánykatalógust kell felállítanunk. Ha egy-két ilyen hiányosságot meg tudunk nevezni, adódik a feladat, hogy meg is szüntessük. Bécs nincs felkészülve Közép-Európára, mert a nyelvben, a térség nyelveiben szinte teljesen idegenül mozog. A környező országok nyelvének ismerete, ami korábban a bécsiek napi kifejezőmódjában magától értetődő volt, szinte teljesen megszűnt. A fiatalabb generáció gyakran azt sem tudja, honnan származnak különböző kifejezések. Alig veszik igénybe az olyan ösztöndíjakat, amelyekhez megkívánják valamelyik közép-európai nyelv ismeretét, kihasználatlanul maradnak a lehetőségek.

Pedig Közép-Európának előfeltétele, hogy beszélni tudjunk egymással.

Módos Márton fordítása

Az elképzelt Közép-Európa (1986). Európai Utas–Századvég, Budapest, 1992.

SCHÖPFLIN GYÖRGY

Közép-Európa régi és új meghatározásai

Közép-Európa eszméje egyike lett azon kísérleteknek, amelyek az 1980-as években bejárták egész Európát. Sokan lelkesedtek újbóli előbukkanásán a majdnem-elfelejtettségéből, mások értetlenül szemlélték, s megint mások elutasították. Ennek ellenére gyorsan megszilárdította helyzetét az Európával kapcsolatos politikai kérdések listáján. Ezzel párhuzamosan mind Közép-Európában, mind pedig Nyugaton széles körű vitákat indított el a politikai és kulturális identitások definícióinak és kialakulásainak összetett problémáiról. E könyv azt a célt tűzte maga elé, hogy felsorakoztasson egy csokornyit az e vitában elhangzó érvek közül. E bevezető Európa meghatározásairól szól, arról, hogy Európa miben és miért különbözik Oroszországtól és Amerikától, milyen értelemben része Közép-Európa a szélesebb európai küzdőtérnek, s milyen – hosszabb távra szóló – értelme lehet a közép-európaiságnak.

Melegh Attila fordítása

In: *Kell-e nekünk Közép-Európa?* Századvég, különszám, Budapest, 1989.

HANÁK PÉTER

Alkotóerő és pluralitás Közép-Európa kultúrájában

Szaktudomány szabályai (...) tiltják az axiómákból való levezetést, és tiltakoznak a dogmatikus konstrukciók ellen. A történelem, ha tudományként fogjuk fel, semmit sem igazol, de mindent bizonyítani köteles. A bizonyítékok azonban ez esetben is

roppant ellentmondóak. A földrajztudós azt mondja, hogy Közép-Európa nem alkot egységet. A központi cseh tömb kapcsolható az Alpokhoz is, s akkor a régió nyugati részéhez tartozik. Ám kapcsolható a Kárpátokhoz is, akkor a Cseh-medence Magyarországgal és a Balkánnal kötődik össze. Akadnak történészek, akik szerint Közép-Európa csakis földrajzi fogalomként érvényes, történelmi régióként nem definiálható. És sűrűsödik a publicisták, sőt a szaktörténészek száma, akik a feltámadt Közép-Európa eszmét reakciós mítosznak, a német imperializmus kísérletjének minősítik.

Ezekbe a rideg elutasításokba egy definíciós többértelműség is belejátszik. A múlt század dereka óta, amikor a Közép-Európa gondolat felmerült, mindig is két párhuzamosan futó vagy egymást keresztező koncepció versengett egymással. A tágabb, félkontinentális Közép-Európa, amely Németországtól az Adriai- és a Fekete-tengerig terjedt volna, német fogantatású terv volt: a gazdasági hegemonizmus politikai reklámja. Legismertebb változata a Friedrich Naumann első világháború alatt megjelent műve, a *Mitteuropa*-tervezet volt. Ez fejtette ki a német vezetésű „nagyterg gazdaság” előnyeit, amelyet aztán a hitleri birodalom realizált és – az eszmével együtt – diszkreditált.

A gondolat ellenfelei talán emiatt hajlamosak megfélemleni arról, hogy egyidejűleg született meg a szűkebb Közép-Európa eszméje is, éppen az 1848-as forradalom évadján. Ekkor formálgatta a cseh František Palacký a föderalizált Habsburg Monarchia tervét, akkor vázolta fel Adam Czartoryski Párizsban a *Dunai konföderáció* elgondolását, amelyhez a román Golesto és Bălcescu, a magyar Teleki László is csatlakozott, majd Kossuth is kidolgozta a

maga Dunai Államszövetség-tervezetét. A szűkebb Közép-Európa éppenséggel a német *Drang nach Osten* és az orosz pánszláv *Drang nach Westen* ellenében a két hatalom között élő kis országok és népek védelmét szolgáló egyenjogú szövetkezés lett volna.

A tanulmány az 1988. júliusi Salzburgi Ünnepi Játékok megnyitásán elmondott beszéd átdolgozott változata. Megjelent az *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára* c. kötetben (Szerk. Glatz Ferenc). Bp., 1993.

TIMOTHY GARTON ASH

Létezik-e Közép-Európa?

A Jalta utáni rend egy szigorú és kizárólagos dichotómiát kívánt meg, melyet *Nyugat-Európa* burkoltan elfogadott azzal, hogy egy „*Kelet-Európa*” címszó alá sorolta a *történeti Közép-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa 1945 után szovjet befolyás alá került részeit*. Az Európai Gazdasági Közösség pedig teljessé tette a szemantikai csalást a jelző nélküli „Európa” cím kisajátításával. Az elmúlt néhány évben újra elkezdünk Közép-Európáról beszélni, éspedig jelen időben. Ez az új vita nem Berlinben vagy Bécsben született, hanem *Prágában és Budapesten*. Aktualitása nyugaton elsősorban egy csehnek, *Milan Kunderának* köszönhető (lásd híres „The Tragedy of Central Europe” című esszéjét, amely a *New York Review of Books* című folyóirat 1984. április 26-i számában jelent meg).

Melegh Attila fordítása

In: Timothy Garton Ash: *A balsors édes hasznai*. Európa – Századvég, Budapest, 1991.

PÉTER LÁSZLÓ

Közép-Európa és visszavetítése a múltba

Végeredményben úgy tűnik, hogy Közép-Európának, amely semmilyen formában nem létezik a jelenben, és

nem valószínű, hogy életre kel a jövőben, múltja sincs. Az az állítás, hogy valaha létezett, közelebbi vizsgáltnál semmivé foszlik. A közép-európai eszme hívei a számtalan lehetséges határ közül meglehetősen önkényesen kiválasztanak egyet, és belelátanak egy regionális identitást a múltba. Az eszme talán természetes útját járta be. Miután elvesztette igazi politikai funkcióját, talán alámerül (amint ezt már két korábbi alkalommal megtette). Az eszmék persze sohasem tűnnek el teljesen, és nem valószínű, hogy Közép-Európa valaha is eltűnne. De kísértétként talán elég hosszú időzött itt ahhoz, hogy a történészeket rábírjuk, hagyják őt pihenni.

In: *European Review of History*, 1999.

GRANASZTÓI GYÖRGY

Közép-Európa: mítosz és realitás az új ezredfordulón

Végül jellegzetes közép-európai probléma a nemzeti éntudat deficitje is. Ma a nemzeti éntudat deficitjei néhány nagy tragikus, sőt borzalmas társadalmi fordulathoz köthetők. Magyarországon például elmaradt a holokauszt megvitatása, megértése, a nemzeti hagyományba való keserves beillesztése. Nem sikerült még eltemetni tisztességesen a második világháború halottjait csakúgy, mint a kommunista terror áldozatait, és nem került igazán a helyére 1956 sem. A közelmúlt tragédiái ma még alig képezik részét a kollektív tudatnak, sőt e tragédiák gyakran ma is szembeállítják az embereket, mert a nemzeti keretek között még mindig nem sikerült megérteni őket. A helyzet egyik jellegzetes képtelensége például, hogy a sok-sok tisztázatlansággal is összefüggésben nemzet és nacionalizmus sokak szemében ugyanazt, populista, kártékony és veszélyes szólamot jelent.

In: *A híd túlsó oldalán. Tanulmányok Kelet-Közép-Európáról*. Szerk. Bán D. András. Bp., 2000. Osiris.

RUDOLF CHMEL

Szlovákia Közép-Európában

Szlovákiában sem a politikusok, sem az értelmiségiek körében nem örvendett nagy népszerűségnek Közép-Európa gondolata. A közép-európai együttműködés egyik tényleg koncepcióval is megáldott propagálója volt évszázadunk harmincas éveiben és a második világháború idején az emigrációban Milan Hodža, az első Csehszlovák Köztársaság utolsó miniszterelnöke, bár az ő elképzelései itthon kevés megértésre találtak. Az ő koncepciója azonban a második világháború eredményeit követően már nem talált különösebb visszhangra. Míg a Közép-Európa-gondolatnak századunk hetvenes – nyolcvanas éveiben a magyar, a cseh vagy a lengyel értelmiségiek egy részének körében mégiscsak volt valamilyen visszhangja, Szlovákiában csupán a nyolcvanas évek végén kezdett néhány író együttműködni az osztrák *Pannonia* című folyóirattal, de egyébként a gondolatnak egyáltalán nem volt tábor. Ez külsőleg az azzal függött össze, hogy Közép-Európa fogalmát már szinte visszaélészerűen az Osztrák–Magyar Monarchia eszméjével azonosították, ami szlovák olvasatban egyet jelentett a Szent István-i korona alatti étellel. Továbbá azzal, hogy nagyon gyenge volt a kulturális-történelmi közép-európai identitástudat. (Itt a szláv kölcsönösségnek és az oroszbarátságnak voltak hagyományai.) De minden bizonnyal azzal is, hogy Szlovákiában a politikusok, az intellektuelek és az egyszerű polgárok körében is általában véve gyenge a geopolitikai öntudat. Szlovákia 1993-ban megszületett önállósága után a megalapozott külpolitikai koncepció és a megfelelő külpolitikai felvilágosító tevékenység helyett erős szavaknak vagy inkább gesztusoknak lehettünk tanúi, s nem történt meg annak az alapos feltárása, hogyan kapcsolódik az új szlovák állam a közép-európai térséghez és magához Európához. Mostanáig hiányzik egy ilyen feltárás, s ennek az a következménye, hogy heterogén elképzelések léteznek, illetve nincs koncepció és konszenzus Szlovákia geopolitikai besorolásának alapvető kérdéseit illetően.

Grendel Ágota és O. Bertha Mária fordítása

In: Rudolf Chmel: *Nagykövet voltam Magyarországon*. Kalligram, Pozsony, 1997.

PREDRAG MATVEJEVIĆ

Közép-Európáról

A Közép-Európáról való beszédet az a veszély fenyegette, hogy a nyugati –keleti eshetőségekre korlátozódik. Egyre inkább alárendelődött az aktuális politikának. Néhány tájékozottabb személység épp ezért azonnal eltávolodott tőle. Peter Handke például sok szlovén és horvát csodálójának csalódást okozott (itt egy vilenicei találkozót említek, amelyen én is részt vettem Szlovéniában, azaz akkor még Jugoszláviában), amikor Közép-Európa-ellenes álláspontot fejtett ki némi iróniával fűszerezve: „Közép-Európa olyan fogalom, amelynek számomra csak meteorológiai jelentése van. Sokat gondoltam erre hosszú Giuliai Alpok-béli sétáim alatt. Amikor az Alpoktól délre voltam, és a csúcspontot koronázó felhőket néztem, úgy gondoltam Közép-Európára, mint a túlsó oldalon elterülő vidékre, ahol esik az eső, és köd van. Azt gondoltam: látod, te Északról jöttél, és a Karszt-vidéken fúj a szél, süt a nap, fenyők és fűgék zöldellnek ... Közép-Európa – ezt a terminust sosem használnám ideológiai jelentéssel – a klimatikus jelenségekhez kötődő dolog.” A német nyelvű író, akinek az édesanyja szlovén, így számolt el mindazzal, ami arra készítette, hogy elhagyja Ausztriát, és Párizsban telepedjen le.

Vaszócsik Crista fordítása

Az *Európai Utas*, 2001/46. számába szánt szöveg.

DRAGO JANČAR

Elavult volna Közép-Európa eszméje?

Ennek ellenére ma, a 2000. évben ki kell mondani és alá kell húzni, hogy Közép-Európa eszméje nem volt ideológia. Ezért nem merülhet el, nem omolhat össze, mint mindazok az ideológiák, melyek minden világok legjobb-

kát ígérték. Vita zajlott róla, történelmi, kulturális és földrajzi tényekből kiinduló vita. Ezek a tények még mindig itt vannak és itt is lesznek. Közép-Európa megtapasztalta mindkettőt: a különféle kultúrák és egyének együttélését, a hatalmas alkotóerőt és toleranciát ugyanúgy ismeri, mint a nemzeti és társadalmi gyűlölködést, az aljas intoleranciát és erőszakot is.

Ilyen tapasztalattal, mindkettő tapasztalatával élni, mélyen elmerülve benne, sok minden megértését jelenti, jelenti a készenlélet bármilyen jó és rossz meglepetésére, mely várhat ránk a páneurópai kapcsolatokban.

„Az én Közép-Európám” tehát a megértését jelenti a világnak és az életnek minden ellentmondásával együtt, ezért nem legyinthetünk az utópiára, amellyel együtt élünk a nyolcvanas években, mondván, hogy elmúlt. Még mindig itt van... addig legalábbis, ameddig mi élünk.

Gállos Orsolya fordítása

In: Nova Revija, 223/224.sz., 2000.

EMIL BRIX

Az újragondolt Közép-Európa

A Habsburg Birodalom összeomlása, majd 1945 után Ausztria kulturális marginalitása és a többi ország politikai nemléte Közép-Európát olyan előrepillantó tükörré tette, amely egész Európa lehetséges sorsát mutatja. Közép-Európa: „a szürkület laboratóriuma”. Európának ezek a fundamentális kérdései nem oldódtak meg pusztán a szögesdrót átvágásával, és nem fognak megoldódni pusztán azzal, hogy a mostani uniós jelöltországok megtudják, mikor veszik be őket a klubba. Az európai integrálódás minden lépésénél új kérdésekbe botlunk. Hogyan értsük Európát? Hol vannak a határai? Mitől érezzük magunkat európainak? Hogyan építsük identitásunkat? Hogyan határozzuk meg lojalitásainkat? A válaszokat keresve érdemes újragondolni Közép-Európát.

Farkas János László fordítása

In: Európai Útás, Budapest, 2001/46.

MISZLIVETZ FERENC

Közép-Európa a kapuk előtt

Integráció és dezintegráció Európában

A hidegháborút követően a helyzet drámaian megváltozott Európa mindkét felén. A Nyugat elvesztette kényelmes és biztonságos pozícióját, és rákényszerült, hogy ideológiáját az új, nyitott helyzet meghatározta valósággal ütköztesse. Ezután már nem volt többé külső akadálya annak,

hogy a liberális demokrácia és a gazdasági jólét a kontinens egészére kiterjedjen. 1989–90-ben, a bársonyos forradalmak éveiben sok szó esett egy úgynevezett második Marshall-segélyről. Valóban logikusnak tűnt, hogy a hidegháború lezárulása után az Európai Unió ugyanúgy támogassa a Marshall-segélyből korábban önhibáján kívül kirekesztett Kelet- és Közép-Európát, ahogyan az Egyesült Államok tette Nyugat-Európával a második világháborút követően. Az infrastrukturális és pénzügyi keretfeltételek biztosítása különösen indokoltnak tűnt azáltal, hogy a Nyugat – saját jól felfogott érdekében – az integráció kiterjesztése mellett döntött. A történelem azonban nem ismétli önmagát, és nem analógiák mentén alakul. A kilencvenes évek Európai Unióba tömörült Nyugat-Európája nem azonos a negyvenes évekbeli Egyesült Államokkal. A számos különbség mellett 1989 után elsősorban az egységes politikai akarat hiányzott. Ennek köszönhetően csalódottság, frusztráció és növekvő bizonytalanság lett úrrá az „újonnan demokratizálódó” társadalmak politikai életén. Utólag visszatekintve érthetőnek látszik, hogy egyéb reális perspektíva hiányában Kelet- és Közép-Európa társadalmainak jelentős csoportjai nemzeti identitásuk újrafogalmazásában és egymással szembeni megerősítésében vélték megtalálni a válságos helyzet megoldásának kulcsát. Annál is inkább, mert a nemzeti identitásokat a bukott rezsimek évtizedeken át igyekeztek elsorvasztani vagy igen szűk, ideológiai céljaiknak megfelelő korlátok között tartani, ezáltal újraépítésük a demokratizálódás folyamatának szerves részeként indult. Ez a folyamat természetesen nem egységesen jelentkezett a volt keleti tömb egészében. Intenzitása, amely tragikus fejleményekhez és máig nem gyógyuló sebekhez vezetett, jóval erőteljesebb volt a régió keleti és déli periferiáin, ahol ideológiával, titkoszolgálatokkal és a hadsereg erejével összetartott soke-

nikumú és soknemzetiségű államok szétesése következett be, mint Közép-Európa központi területein, ahol az Európai Unióhoz való csatlakozás esélye kezdettől fogva nagyobb, így a frusztráció és kirekesztettségérzés kisebb volt.

In: *Közép-Európa a kapuk előtt*. Szombathely, Savaria Univ.Pr., 2001.

MARTONYI JÁNOS

Hogyan tovább, Közép-Európa?

Nem kétséges, hogy Közép-Európa történetében 2004-gyel új korszak kezdődik, hiszen megtörténik az, amire a közép-európai nemzetek évtizedek – valójában évszázadok – óta vágnak, és amit az elmúlt másfél évtizedben a legfontosabb politikai célkitűzésüknek tekintettek. Tíz esztendeje írtam a következ

ő sorokat: „Közép-Európa számára egyértelmű, hogy a nyugat-európai integrációs folyamathoz történő csatlakozásának nincs semmiféle reális alternatívája, és ennek megfelelően az Európai Közösséghez történő csatlakozás nemcsak egy több évszázados vágy megvalósulását, hanem a modernizációs folyamat sikerét, a biztonságpolitikai dilemmák és kockázatok megoldását és egyben ezeknek az országoknak a világgazdaság rendszerébe történő teljes beilleszkedését is jelenti.” Ezután feltettem a kérdést, hogy mi lehet Közép-Európa szerepe az integráció továbbfejlesztésében, és a választ azután kíséreltem meg megadni, hogy valamiféle laza meghatározást adtam Közép-Európának. Eszerint Közép-Európa kicsiben és felerősített fordulatszámmal adja vissza mindazt, ami az öreg kontinenst jellemzi. A nyelvek, vallások, hagyományok rendkívüli heterogenitása, sokszínűsége: nehéz történelmi örökség, az ebből fakadó feszültségek: különleges érzékenység és kreativitás. Ezért gondoltam, hogy Közép-Európa nélkül nincs és nem is képzelhető el a jövő egyesült Európája... (...)

Néhány esztendővel később itt, az *Európai Utas*ban kérdőjelet tettem a korábbi, markánsan megfogalmazott és a rendszerváltozás derűlátására épített határozott tételeim mögé, mivel az időközben bekövetkezett

fejlémények nem támasztották egyértelműen alá e tételeket. Az alkotóerő mintha nem bizonyult volna átütőerejűnek, a közép-európai együttműködés éppen erős hullámvölgybe került, az európai integrációs folyamatba történő teljes beilleszkedés és e folyamat közép-európai ihletésű fellendítése nem látszott eleve adotttnak. (...)

Mi lesz tehát Közép-Európa szerepe az unión belül? Mindenekelőtt azt kell látni, hogy Közép-Európa történetében hosszú időre szóló új korszak kezdődik, amely reményeink szerint mindenki számára boldogabb és sikeresebb lesz az elmúlt évszázadnál. Most megadatott a szó legszélesebb értelmében vett valószínű felzárkózás esélye, ami végső soron valamennyiünknek nemzeti sorskérdése. Helyreállnak a természetes állapotok, és reményeink szerint nemcsak a kelet–nyugati, hanem az észak–déli utak is a szó tényleges és átvitt értelmében egyaránt forgalmasabbak és élénkebbek lesznek. Az unió bővülése új távlatokat, új lehetőségeket nyit, és új kihívásokat hoz a csatlakozó országok egymás közötti viszonyai és együttműködése területén is. Mindez alapos átgondolást és céltudatos cselekvést igényel. (...)

Közép-Európa pedig továbbra is élni fog. Nem biztos, hogy gazdasági érdekérvényesítő blokkokban, nem biztos, hogy hangzatos elnevezésekben. Élni fog bennünk, a kultúránkban, a tudatunkban, a lelkünkben. Közép-európai mivoltunkat úgysem tudnánk, még ha akarnánk sem, megtagadni. Hordozzuk hát továbbra is azt a múltban gyökerező, de jövőnek is szóló identitást, és keressük folyamatosan azokat a tényleges érdekeket is, amelyek ezt az identitást, ezt a lelkiállapotot erősítik. Maradjunk továbbra is magas fordulatszámon, legyünk büszkéek a sokszínűségünkre, merítsünk abból egészséges verseny- és együttműködési szellemet, őrizzük nyelvünket, kultúránkat, ápoljuk közép-európai énünket, s lassan-lassan, észrevétlenül talán még a neurózisunkat is elfeledjük.

In: *Európai Utas*, Budapest, 2003/2.

